

Prima ediție a volumului *Törökországi leveleinek*
[Scrisori din Turcia]*

FEISZT GYÖRGY
Arhivele Județene Vas, Ungaria

Abstract

The First Edition of Törökországi leveleinek [Letters from Turkey]

István Kultsár had been a fervent organizer of the Hungarian literary and theatrical life at the turn of the XVIIIth and XIXth century. As a teacher at the Szombathely Liceum, in 1794 he had published Kelemen Mikes's so far unknown Törökországi levelek [Letters from Turkey] at Szombathely, giving great boost to literary life in Hungary and making possible the dissemination of Hungarian prose in the XVIIIth century. This study examines the circumstances of the first edition of Kelemen Mikes's work.

Keywords: *István Kultsár, Hungarian literature, Hungarian theater, the XVIIIth century, Törökországi levelek, Kelemen Mikes's work.*

Szily János, primul episcop al eparhiei din Szombathely - înființată în anul 1777 - a inițiat o activitate de construcție de mari dimensiuni, comandând ridicarea unui palat episcopal și a unui seminar pentru instruirea preoților. Centralizarea pregătirii clericilor a jucat un rol important în politica bisericească a lui Iosif al II-lea, de aceea seminarul din Szombathely și-a pierdut funcționalitatea. Potrivit noilor decizii, clădirea devine proprietatea armatei, urmând să funcționeze ca brutărie. Episcopul Szily a respins hotărârea împăratului, exprimându-și personal împotrivirea, fapt pentru care Iosif l-a expulzat din Viena. Pentru a evita

* Mikes Kelemen s-a născut la Zágón [Zagon, Covasna], în anul 1690. Ajunge la curtea principelui Francisc Rákoczi al II-lea încă din tinerețe. Chiar dacă nu era nevoit, îl însoțește pe principele în exil în Polonia, Franța și Turcia. Trăiește la Rodosto până la moartea sa din 1761. (Nota traducătorului. Tradus de Weisz Szidónia, Biblioteca Teleki-Bolyai).

rechiziția completă, episcopul Szily îi primește pe lângă preoți și studenți și pe comercianții de cereale ai armatei, cedând podul clădirii pentru depozitul de grâne.¹

Pe lângă construcții, episcopul Szily János joacă un rol important și în stimularea vieții spirituale și culturale din Szombathely. Înființarea unei tipografii era necesară funcționării normale a administrației ecleziastice, însă nu numai episcopia avea nevoie de un astfel de atelier pentru tipărirea circularilor, ci și adunărilor generale județene le trebuiau multiplicare documentele oficiale, invitațiile și ordonanțele, de aceea episcopul ia măsuri practice și îl invită în oraș pe Siess József János, tipograf din Sopron.²

La Szombathely nu se înființează o imprimerie independentă, ci o filială a celei din Sopron, echipamentul necesar fiind asigurat de familia Siess. Tipografia își începe activitatea în clădirea seminarului, în câteva săli cedate gratuit. Descoperind trecutul bogat al orașului episcopal, Szily îi solicită arheologului Schönvisner István redactarea unei lucrări de istorie care să cuprindă trecutul localității, din antichitate până în acea epocă. Dorința episcopului este exprimată pentru prima dată într-o scrisoare adresată unui profesor universitar din Pest, pe 14 noiembrie 1787: „*Az a szándékom, hogy a régi emlékeket Bécsben vésetem, a történetet pedig szombathelyi betűkkel adatom ki. Ugyanis Szombathely szerzett nyomdát*”. [Dorința mea e ca aceste memorii vechi să fie gravate la Viena, povestea fiind publicată cu literele din Szombathely, deoarece orașul a dobândit o tipografie].³

Istoria Sabariei, scrisă de Schönvisner în limba latină, este editată în anul 1791 la tipografia Trattner din Pest. Motivul pentru alegerea acestui atelier nu este cunoscut, însă se presupune că numărul matrițelor pentru literele existente în tipografia Siess nu a fost suficient pentru a produce o

¹ Székely László, *A szombathelyi papnevelő-intézet története* [Istoria seminarului din Szombathely], în *A Szombathelyi Egyházmegye története*, II., Szombathely, 1929, p. 171-295.

² Potrivit indicilor arhivelor episcopale din Szombathely (în continuare SZPL), Siess a fost invitat în oraș de județ, însă documentul nu s-a păstrat. SZPL, II., p. 119.

³ Corespondența dintre Szily și Schönvisner, SZPL 74/a.

carte de aproape 400 de pagini. Totodată, tipărirea cărții la Pest a fost practică și datorită faptului că autorul era de acolo, iar corecturile puteau fi efectuate mai ușor.⁴

Siess József János moare în anul 1787. Numele fiului său - Siess Antal József - se găsește pe publicațiile tipografiei numai doi ani mai târziu, în 1789. Prima tipografie din Szombathely a funcționat în seminarul din oraș până în vara anului 1790, deoarece, după moartea împăratului Iosif II, reîncepe instruirea preoților, astfel tipografia trebuia să fie mutată în clădirea poștei.⁵

În primii ani de existență, activitatea tipografiei Siess s-a redus la publicarea documentelor oficiale și a poeziilor elegante, tipăriturile cu temă culturală se înmulțesc o dată cu venirea în oraș a lui Kultsár István, în 1789.⁶

Kultsár s-a născut în anul 1760 într-o familie de artizani din Komárom. Contrar planului său inițial de a intra în ordinul benedictinilor, petrece șapte ani ca profesor laic la Szombathely, dobândind renume prin activitatea sa culturală.⁷ Fapta sa cea mai semnificativă a fost aducerea la Szombathely și publicarea operei lui Mikes Kelemen, intitulată *Törökországi levelek* [Scrisori din Turcia].

Zágoni Mikes Kelemen, scribul principelui Rákóczi a trăit la Rodosto (Tekirdag, Turcia) până în 2 octombrie 1761, când, la vârsta de 71 ani, părăsește această lume, resemnat cu dorința lui Dumnezeu. Supranumit „uriașul loialității și a tăriei morale,” Mikes a efectuat o activitate literară semnificativă în timpul exilului.⁸

⁴ Ulreich Tibor, *Szombathely nyomdái napjainkig* [Tipografiile din Szombathely până în prezent], Szombathely, 1961, p. 228.

⁵ Ulreich, *op. cit.*, p. 23.

⁶ *Arhivele Județene Vas (VAML), Protocoalele adunărilor generale județene*, 1792, nr. 345.

⁷ Hegedűs Ferenc, *Kultsár István szombathelyi éve* [Anii petrecuți în Szombathely de Kultsár István], în *Vasi Honismereti Közlemények* (în continuare *VHK*), 1991, nr. 1, p. 49-57.

⁸ Bariska István, *A hőség és lelkierő óriása Mikes Kelemen 1690-1791*. [Uriașul loialității și a tăriei morale], în *VHK*, 1990, nr. 1-2, p. 1-4 și Kuntár

Contribuțiile cele mai semnificative ale activității sale literare sunt acele 207 de scrisori care au fost adresate mătușii sale, contesa P. E., date între 10 octombrie 1717-20 decembrie 1758. Ultimele rânduri sunt înduioșătoare: „Az első leveletem amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendőös voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kivesszek 17 esztendőt, a többit a haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom; mert az Isten rendelésében nincsen haszontalanság; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvösséges életet, a jó halált, és az üdvösséget. És azután megszűnünk a kéréstől, mind a bűntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.” [Când ți-am scris cartea mea dentii, surioară dragă, aveam douăzeci și șapte de ani, iar amu, când o scriu pe aceasta, mă aflu întru al șase zeci și nouălea. Den aceștia scot 17; ceilalți i-am petrecut în netrebnică pribegie. Nu ar fi trebuit să zic vorba netrebnic, căci în rînduile Domnului nu încap netrebnicie, rînduindu-le el pre toate întru slava sa. Cată deci să năzuim și noi cătră aceasta, că atunce toate rînduile sale asupra noastră va să ne hie spre bine. Să nu rîvnim dară la altă ceva decît la voia Domnului. Să-i cerem cuvioasă viață, milostivă moarte și mîntuirea sufletului. Că mai apoi izbăvi-ne-vom de rugăminți, de păcat, de pribegie și de nesăbuitele dorinți. Amin].⁹

După terminarea manuscrisului (decembrie 1758), scrisorile rămân pentru trei decenii în Turcia. Se poate pune întrebarea: cum ajunge *Törökországi levelek* în Ungaria? Cert este că Mikes dorea publicarea acestei opere, scrisorile nefiind compuse numai pentru propria sa delectare. Moartea însă îl împiedică să-și trimită munca în Ungaria, manuscrisul de mare valoare fiind inițial păstrat de Horvát István, servitorul principelui Rákoczi. Următorul „paznic” al scrisorilor este un anume Mészáros din Szolnok, servitorul pașei Selim din Travnik. Mészáros a fost trimis la Viena la sfârșitul anului 1786, unde îl cunoaște pe

Lajos, *A szombathelyi könyvnyomdászat története* [Istoria tipografiei din Szombathely], Szombathely, 1957, p. 11-15.

⁹ Traducere de Gelu Păteanu, în *Scrisori din Turcia*, București, Editura Kriterion, 1980, p. 227-228.

Görög Demeter, editorul revistei *Hadi és más nevezetes történetek*, și îi face cadou manuscrisul.

Görög Demeter predă fișierul cu scrisorile lui Mikes lui Kultsár, care recunoaște valoarea specială a manuscrisului și decide editarea acestuia. Fondurile necesare publicării au fost asigurate de contele Festetics György. Revizorul de carte din Buda semnează manuscrisul pe 10 iulie 1792, dându-și astfel acordul la publicarea textului.¹⁰

Siess Antal începe tipărirea în anul 1793, volumul părăsind editura cu un an mai târziu. Exemplarul semnal a fost trimis patronului la Keszthely pe 17 martie, fiind acompaniat de o scrisoare de mulțumire.¹¹

Foaia de titlu este compusă de Kultsár István - „*Törökországi levelek, mellyekben a II. Rákóczi Ferencz Fejedelemmel Bujdosó Magyarok Történeti más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságossan eléadatnak. Írta Mikes Kelemen Az emlétett Fejedelemnek néhai Kamarássa. Most pedig Az eredetképpen való Magyar Kézírásokból kiadta Kultsár István Az Ékesszólásnak Tanítója. Szombathelyen, Nyomtatta Siess Antal József.*” [Scrisori din Turcia, în care sunt prezentate cu amabilitate poveștile maghiarilor exilați alături de principele Ferenc Rákóczi II. Scris de Mikes Kelemen, defunctul șambelan al Principelui sus-menționat. Publicat din manuscrisul maghiar original, la Szombathely, de către Kultsár István, învățătorul elocvenței. Tipărit de Siess Antal József.]

Se presupune că și restul manuscriselor lui Mikes au fost aduse acasă de Mészáros. În ciuda publicării, volumul *Törökországi levelek* nu a captat atenția publicului, marea sa valoare istorică și literară fiind recunoscută numai în cea de a doua parte a secolului al XIX-lea. Toldy Ferenc cumpără dreptul de publicare de la descendenții lui Kultsár și, consultând manuscrisul original, tipărește o a doua ediție a scrisorilor. El a

¹⁰ *Törökországi levelek* a fost publicat de numeroase ori. Vezi: *Mikes Kelemen össz. művei I. Törökországi levelek és misszilis levelek* [Operele complete ale lui Mikes Kelemen, Vol. I. Scrisori din Turcia și scrisori trimise], Budapest, editor Hopp Lajos, 1966 sau Kuntár Lajos, *Nyomtatta Siess Antal 1794* [Tipărit de Siess Antal], în *VHK*, 1994, nr. 2, p. 20-26.

¹¹ Exemplarul studiat a fost cumpărat la o licitație din Budapesta și momentan se găsește în posesia unui colecționar de carte. Volumul este complet, de format 8°, fără ilustrații, având un număr total de 473 de pagini.

fost cel care a stabilit că manuscrisul îi aparține lui Mikes, dovedind că acesta a fost un personaj real, fiindcă mulți s-au îndoit de existența sa. Tot Toldy a constatat că „mătușa” lui Mikes, contesa P. E., nu a trăit niciodată, că inițial textul a fost un jurnal, fiind transcris ulterior de autor sub forma scrisorilor, urmând obiceiul literar francez.¹²

Cu publicarea scrisorilor lui Mikes, Kultsár face un serviciu imens literaturii maghiare. În aceea epocă, folosirea limbii germane câștigă teren în Ungaria, de aceea publicarea operei unuia dintre cei mai mari prozatori maghiari a încercat să-i influențeze pe cititori în altă direcție. Kultsár a desfășurat muncă de pionierat și în alte domenii culturale. Ajuns la Budapesta, s-a ocupat de crearea unui teatru național și de sprijinirea presei de limbă maghiară.

Apariția scrisorilor lui Mikes Kelemen, eveniment de seamă în istoria culturală maghiară, este celebrată de o placă comemorativă pusă pe zidul seminarului: *„E házban adott otthont Szily püspök az első szombathelyi könyvnyomtatónak, Siess Antal József nyomdásznak, amelyben először jelent meg magyar földön Mikes Kelemen levelei 1794-ben. Készítették a vidéki nyomdatulajdonosok Szombathely-Savaria alapításának 1900 évében”* [În această casă l-a adăpostit episcopul Szily pe Siess Antal József, primul tipograf din Szombathely, cel care a publicat pentru întâia oară scrisorile lui Mikes Kelemen în anul 1794. Făcut de proprietarii de tipografii din regiune, în anul 1900 al fondării orașului Szombathely-Savaria].¹³

¹² *Ibidem.*

¹³ Placa comemorativă a fost inaugurată pe data de 25 iulie 1943, cu ocazia congresului național al unei asociații de tipografi.

Anexa

Foia de titlu, 1794

